

*До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 58.053.048
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
(46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2)*

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора психологічних наук, професора,
професора кафедри психології Поліського національного університету

Журавльової Лариси Петрівни

на дисертаційну роботу Слободянюк Ольги Леонідівни
на тему: «Освітній діалог як чинник становлення соціального інтелекту
майбутніх педагогів», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
зі спеціальності 053 «Психологія»

1. Актуальність дисертаційного дослідження.

Дослідження соціального інтелекту в освітньому середовищі є актуальним і важливим, оскільки воно сприяє створенню більш підготовленого, соціально компетентного та успішного покоління. У багатьох професіях важливо мати високий рівень соціального інтелекту. Навички та вміння, які є необхідними для конструктивних спілкування, співпраці та взаємодії з іншими людьми є базовими для успішної педагогічної діяльності. Соціальний інтелект є одним з основних аспектів особистісного розвитку, що дозволяє педагогу краще розуміти себе та інших учасників освітнього процесу, взаємодіяти з ними, швидко адаптуватися до змін середовища, проявляти гнучку поведінку, емпатію, тощо. Дослідження в цій області можуть допомогти виявити, які конкретні аспекти соціального інтелекту є найбільш важливими для успішної діяльності вчителя та як можна покращити процес підготовки майбутніх фахівців через зміну навчальних програм та умов їх підготовки.

Проте, у сучасній практиці ми не зустрічали концептуального дослідження чинників та умов становлення соціального інтелекту майбутніх учителів під час їх професійної підготовки. Дослідження ролі освітнього діалогу у становленні соціального інтелекту майбутніх учителів дозволить вдосконалити педагогічну

практику та підготувати студентів до ефективної педагогічної діяльності в сучасному суспільстві.

З огляду на це, дисертаційна праця Слободянюк Ольги Леонідівни є актуальною та своєчасною, оскільки спрямована на вирішення сучасного проблемного завдання: професійна підготовка майбутніх педагогічних працівників. Отже, актуальність дисертаційного дослідження не викликає сумніву та відображає багаторівневі зв'язки з різними науковими галузями.

Дисертаційна робота виконано згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри психології розвитку та консультування Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за напрямом «Психолого-педагогічні засади становлення освітнього діалогу як інноваційної психодидактичної технології» (номер державної реєстрації 0118U003130). Тему затверджено Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 2 від 25 жовтня 2016 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28 березня 2017 року).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

Авторкою теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано структурну модель соціального інтелекту майбутніх педагогічних працівників. Визначено поняття соціального інтелекту студентів педагогічних спеціальностей як інтегративну властивість, що характеризує їх професійну спрямованість, розкривається в ефективній діалогічній взаємодії та забезпечує процес цілісного становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності. У роботі також розроблено та обґрунтовано структурно-функціональну модель становлення соціального інтелекту майбутніх учителів, що описує систему психологічних чинників та психолого-педагогічних умов становлення соціального інтелекту студентів, визначених відповідно до процесу діалогізації освітнього середовища. Заслугове на увагу апробація цієї моделі у вигляді розвивальної програми «Культура професійного спілкування» у формі освітнього діалогу, яка може бути

використана у процесі професійної підготовки студентів – майбутніх педагогічних працівників – в умовах вищих закладів освіти та застосовуватись у їхній самоосвітній діяльності.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Здійснений аналіз дисертаційного дослідження дозволяє констатувати, що здобувачкою отримано вагомі наукові результати, що репрезентують особливості становлення соціального інтелекту особистості майбутнього педагогічного працівника в процесі професійної підготовки, а також ефективність цього становлення в умовах конструктивної діалогічної взаємодії. Ольгою Леонідівною виокремлено чотири компоненти соціального інтелекту: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, інтерперсональний та соціально-рефлексивний; розроблено логічну структурно-функціональну модель становлення соціального інтелекту майбутніх педагогічних працівників у процесі професійної підготовки в умовах освітнього діалогу та суб'єкт-суб'єктної взаємодії; з'ясовано психологічні чинники та психолого-педагогічні умови становлення соціального інтелекту; виокремлено та описано характеристики трьох рівнів розвитку соціального інтелекту студентів педагогічних спеціальностей. Емпірично доведено, що студенти з високим рівнем соціального інтелекту мають внутрішню професійну мотивацію, прагнуть до самоактуалізації, ставляться до себе як до діяча, що виявляється в їх активності, ініціативності, наполегливості, цілеспрямованості, самостійності і самоконтролі та передбачає діалогічне розуміння ситуації професійної взаємодії. Цікавими є результати аналізу емпіричних показників динаміки розвитку соціального інтелекту впродовж навчання в університеті. Подальшого розвитку набули наукові уявлення про можливість застосування освітнього діалогу у професійній підготовці майбутніх фахівців та теоретичні уявлення про процес становлення соціального інтелекту як процес особистісного зростання суб'єкта власної життєдіяльності та задоволення потреб професійної спрямованості й компетентності, через розвиток просоціальних та професійно важливих якостей.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Грунтовність виконаного дослідження забезпечується глибоким науковим аналізом методологічних підходів, основних тверджень і положень роботи на основі опрацьованої великої низки першоджерел (289 найменувань, з яких 87 іноземними мовами), змістовними додатками. Це дало змогу здобувачці розробити розвивальну програму, яка може бути використана у процесі професійної підготовки майбутніх педагогічних працівників в умовах вищих закладів освіти. Зауважимо, що дисертаційна праця характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, логічним синтезом теоретичних та емпіричних результатів.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

В дисертаційному дослідженні Слободянюк Ольги Леонідівни розв'язуються актуальні наукові завдання щодо підготовки фахівців педагогічних спеціальностей відповідно до нових вимог сучасності, подано нові наукові положення про сутнісні аспекти становлення соціального інтелекту студентів засобами освітнього діалогу як системного феномену, які раніше не виносилися на захист. Важливим є також те, що результати дослідження дістали апробацію на 9 міжнародних науково-практичних конференціях. Позитивної оцінки заслуговують одержані емпіричні показники й зроблені на їх основі висновки. На особливу увагу та поцінування заслуговує розроблена та апробована авторкою розвивальна програма становлення соціального інтелекту майбутніх педагогічних працівників в умовах освітнього діалогу. Освітній діалог репрезентується як гуманітарна психодидактична технологія, що фасилітує розвиток внутрішнього діалогу особистості, а власне зміст освіти актуалізує ресурсний потенціал її суб'єктів. Програма має й велику практичну цінність. Її ґрунтовний опис та аналіз дає можливість ефективного застосування науково-педагогічними працівниками у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях.

Авторські напрацювання та результати дисертації висвітлені у 15 наукових публікаціях здобувачки (13 з яких є одноосібними): 6 статей подано у наукових фахових виданнях, з них 2 – у закордонному науковому періодичному виданні, 3 – у наукових фахових виданнях України категорії Б, 1 – у колективній монографії; 9 публікацій – тези у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Результати дисертаційного дослідження було апробовано на 15 наукових фахових конференціях.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу.

Дисертація складається з анотації, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Варто відзначити раціональну побудову структури, логічність викладу змісту рецензованого дисертаційного дослідження, а також багатство мовленнєвого стилю дисертантки. Кожен із трьох розділів дисертації є завершеним цілим відповідно до поставленої мети і завдань, містить чіткі формулювання означень основних понять. Висновки до розділів і загальні висновки відповідають змісту розділів та предмету дослідженню загалом. Праця містить достатню кількість таблиць та рисунків, що дає змогу авторці наочно та більш різнобічно подавати результати власних досліджень.

Досить цікавим є **перший розділ дисертації**: «Теоретико-методологічна розробка проблеми соціального інтелекту на сучасному етапі розвитку науки» (с. 35-97), у якому послідовно та глибоко розкрито основні положення загальної методології дослідження, подано результати аналізу концептів «інтелект», «соціальний інтелект», «діалог» та «освітній діалог» у психологічних дискурсах. Ретельне опрацювання здобувачкою науково-теоретичного матеріалу засвідчує ґрунтовний аналіз існуючих психологічних концепцій, що по-різному розглядають проблему становлення соціального інтелекту в контексті професійної підготовки. Глибокий аналіз літератури дозволив Ользі Леонідівні

виокремити кілька підходів до розуміння природи соціального інтелекту (с. 42): соціальний інтелект як різновид загального інтелекту; як самостійний вид інтелекту; як інтегральна здібність спілкуватися з людьми, що містить особистісні якості та відповідний рівень розвитку самосвідомості, в рамках якого феномен додано до структури особистості, а не до структури пізнавальних здібностей, а соціальні навички визначаються через призму як інтелектуальних, так і неінтелектуальних компонентів.

Відповідно, авторкою запропоновано розглядати соціальний інтелект майбутнього педагогічного працівника як інтегративну властивість особистості, що визначає її професійну спрямованість, розкривається в ефективній діалогічній взаємодії та забезпечує процес цілісного становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності. Становлення соціального інтелекту майбутнього фахівця окреслено як безперервний процес актуалізації власної пізнавальної активності в контексті суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, розвитку професійно важливих властивостей особистості як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Цінним з позицій наукової новизни вважаємо те, що дисертанткою розроблено структуру та критерії розвитку соціального інтелекту майбутнього педагога (с. 65). Виокремлено наступні компоненти феномену: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, інтерперсональний та соціально-рефлексивний; визначено критерії та показники кожного з них, які найбільш точно відображають специфіку соціального інтелекту майбутніх педагогічних працівників.

Особливу увагу Ольга Леонідівна звернула на гуманістично орієнтовані теорії, які виступили засадничими у її дослідженні і в яких репрезентується уявлення, що організаційно-методичною та предметною детермінантною становлення соціального інтелекту студентів – майбутніх педагогів – та його структурних компонентів виступає освітній діалог як багаторівнева, процесуально-цілісна та смислонасичена форма активного навчання, що фасилітує професійно-особистісне становлення студентів та здійснюється у

формі суб'єкт-суб'єктної взаємодії в контексті діалогізації навчального матеріалу та змісту освіти загалом.

У другому розділі «Емпіричне дослідження особливостей розвитку соціального інтелекту майбутніх педагогів» (с. 98-180) логічно структуровано й чітко означено чотири етапи дослідження відповідно до його мети та завдань, подано аналіз емпіричних показників, які дали змогу проаналізувати та виокремити рівні розвитку соціального інтелекту та його чинники у студентів.

Варто відзначити ґрунтовний підхід дисертантки до вибору психодіагностичного інструментарію дослідження на підставі виокремлення критеріїв та показників соціального інтелекту майбутніх педагогів (с. 101). Достатньо переконливо в психометричному плані виглядає розроблений нею психодіагностичний комплекс взаємодоповнювальних методик як кількісного, так і якісного характеру.

У результаті емпіричного дослідження з'ясовано, що третина студентів має низький рівень розвитку соціального інтелекту і лише у 20% респондентів спостерігається його високий рівень. Констатовано наявність численних кореляційних взаємозв'язків між показниками та окремими характеристиками соціального інтелекту. При цьому здобувачка науково коректно використала методи статистичного аналізу і дуже професійно впоралася з аналізом та інтерпретацією багатоаспектних емпіричних показників. Відтак, проведення факторного аналізу дозволило виокремити п'ять факторів, які емпірично підтвердили теоретичну розробку конструкту соціального інтелекту та репрезентували особистісно-психологічні чинники його розвитку: відкритість до нового досвіду, соціальна спрямованість, соціальна адаптивність, рефлексивність та діалогічність (с.176). Результати множинного регресійного аналізу (виокремлення чотирьох предикторів: діалогічної орієнтації, гуманістичних ціннісних орієнтацій, спонтанності та синергії) продемонстрували достовірну вірогідність впливу діалогічності особистості майбутнього фахівця на прояв його соціального інтелекту.

Узагальнення емпіричних показників соціального інтелекту респондентів дозволило пошукачці виокремити три рівні його розвитку через контекст розуміння освітньої взаємодії: низький (об'єктивно-предметний), середній (об'єктивно-особистісний) та високий (суб'єктивно-особистісний).

У **третьому розділі** «Психологічне забезпечення становлення освітнього діалогу як чинника розвитку соціального інтелекту у майбутніх педагогів» (с. 181 – 249) окреслено концепцію освітнього діалогу як чинника становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів. На підставі теоретичних розвідок та врахування результатів емпіричного дослідження розроблено структурно-функціональну модель становлення соціального інтелекту у студентів педагогічних спеціальностей у процесі професійної підготовки у формі освітнього діалогу, що описує систему психологічних чинників та психолого-педагогічних умов становлення соціального інтелекту (с. 185). Доцільним вважаємо виокремлення психолого-педагогічних умов, що детермінують становлення соціального інтелекту в процесі професійної підготовки і, відповідно, до яких здійснювався формувальний вплив, а саме 1) розвиток готовності викладачів до впровадження освітнього діалогу; 2) становлення суб'єктності студентів; 3) діалогізація освітнього змісту.

Особливої уваги заслуговує розроблена та апробована здобувачкою розвивальна програма становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів засобами освітнього діалогу «Культура професійного спілкування». Чітко визначено та обґрунтовано основну мету програми – розвиток і вдосконалення соціального інтелекту студентів, їх комунікативно-діалогічних вмінь, готовності до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що сприяє здійсненню успішної професійної діяльності на засадах гуманітаризації освіти.

Результати отримані в процесі апробації розвивальної програми становлення соціального інтелекту студентів доводять її ефективність. Констатовано позитивну динаміку у всіх структурно-змістових компонентах соціального інтелекту. Також, варто зазначити, що проведення навчально-методичних семінарів, сприяло розвитку готовності викладачів до перетворення

освітньої ситуації у життєву ситуацію студента за допомогою використання діалогічних характеристик, що також мало би позитивно вплинути на розвиток соціального інтелекту студентів в процесі професійної підготовки.

Загальні висновки відображають узагальнені результати проведеного теоретичного та емпіричного дослідження відповідно до поставлених завдань. Анотація дисертації відповідає встановленим вимогам, відображає зміст дисертації, основні теоретичні положення та результати емпіричного дослідження.

Усі теоретичні положення дисертаційної роботи якісно аргументовані та підкріплені відповідними посиланнями на літературні джерела. Порухень академічної доброчесності не виявлено. Дисертацію можна вважати завершеною науковою працею.

8. Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Загалом, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих результатів Слободянюк О. Л., відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо зауваження та побажання до змісту роботи:

1. Ольгою Слободянюк на підставі глибокого аналізу наукових досліджень подано авторське визначення соціального інтелекту майбутніх фахівців педагогічних професій як інтегративної властивості особистості, що визначає її професійну спрямованість, розкривається в ефективній діалогічній взаємодії та забезпечує процес цілісного становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності. За умови, що дефініція соціального інтелекту мала би не лише функціональний, який запропонувала авторка, а й феноменологічний характер, феномен можна було би розглядати на рівні наукової психологічної категорії.

2. В дисертаційній праці на підставі теоретико-емпіричного дослідження логічно описано концептуальні засади та обґрунтовано структурно-функціональну модель становлення соціального інтелекту майбутніх педагогічних працівників засобами освітнього діалогу (п. 3.1 та рис. 3.1). В назві моделі є поняття «становлення», що передбачає репрезентацію динаміки феномену, зокрема чинників, механізмів та показників рівнів розвитку. Проте,

модель є швидше статичною і очевидно доцільніше було би назвати її «Структурно-функціональна модель соціального інтелекту майбутніх педагогічних працівників». На нашу думку, дослідження значно виграло би, якби здобувачка у моделі відобразила у який спосіб запропоновані нею засоби освітнього діалогу, психологічні чинники та психолого-педагогічні умови взаємопов'язані з різними рівнями розвитку соціального інтелекту.

3. Надаючи належне потужному психодіагностичному інструментарію, хочемо зауважити щодо доцільності використання й валідності методики М. Куна та Т. Мак-Партленда «Хто Я?» для діагностики такого емоційного феномену як «самоствавлення», оскільки автори пропонували її для дослідження особистісної ідентичності. Ототожнення адекватної самооцінки з позитивним самоствавленням (с.149), на нашу думку, не є коректним. Більш оптимальним варіантом було би використання питальника для визначення самоствавлення особистості В. В. Століна та С. Р. Пантелеєва чи хоча б шкали «Самоприйняття» питальника соціально-психологічної адаптації К. Роджерса-Р. Даймонд, результати якої є в дослідженні.

4. Поцінуюючи численні результати емпіричного дослідження соціального інтелекту та його чинників у майбутніх учителів, відмітимо відсутність констатації й аналізу їх статеких відмінностей, непослідовність у виокремленні та аналізі вікової динаміки та досвіду навчальної діяльності. Не вистачає в констатувальному експерименті й дослідження взаємозв'язків між відповідними показниками усіх учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії, зокрема, соціального інтелекту студентів та готовністю викладачів до діалогічної взаємодії з ними. Таке подання результатів дослідницької роботи репрезентує досить узагальнене уявлення про специфіку розвитку соціального інтелекту студентів та ролі освітнього діалогу в його становленні. На нашу думку, дисертацію лише б збагатили дослідження вікової та статевої диференціації соціального інтелекту студентів педагогічних спеціальностей, а також ролі викладачів в створенні діалогічного освітнього середовища як одного з суб'єктів суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

5. Гарним доробком формувального експерименту є апробація розвивальних програм для обох учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії (студентів та викладачів). Проте, так і залишилася незрозумілою яка роль готовності викладачів до впровадження освітнього діалогу як умови/чинника становлення соціального інтелекту студентів. Дисертаційне дослідження виграло би за умови подання порівняльного аналізу взаємозв'язків між рівнем соціального інтелекту студентів та готовністю викладачів до здійснення діалогізації освітнього середовища на початку формувального експерименту та після його завершення. На наш погляд, виконання такого завдання дозволило би чітко проілюструвати детермінуючу функцію освітнього діалогу в становленні соціального інтелекту та підтвердити основну гіпотезу дослідження (с. 112).

6. Декілька зауважень та побажань операціонального характеру. Бажано було б більш точно описати вибірку емпіричного дослідження: вік респондентів, їх кількість на кожному курсі, спеціальність. Викликає сумніви підрахунок відсотків у таблицях. При такій незначній вибірці відсотки бажано розраховувати з точністю до сотих, оскільки неможливо встановити коректну відповідність між відносними та абсолютними показниками (наприклад, 6% від 226 осіб становить 13,56 осіб (табл. 2.16, с.153), що не відповідає реальності). Зустрічаються чисельні переліки авторів без посилання на їх праці (с. 35, 55, 56, 57, 76, 199), подання тотожної інформації в табличному та графічному форматах (табл. 2.7 та рис. 2.8; табл. 2.10 та рис. 2.10). В п.2.1 відсутні посилання на першоджерела психодіагностичних методик, які використовуються в констатувальному експерименті.

Зважаючи на цінні як теоретичні, так і емпіричні нові результати дослідження, радимо авторці за результатами дослідження підготувати та видати методичні рекомендації. Такі рекомендації були би гарною допомогою викладачам та практичним психологам закладів вищої освіти з ефективного використання освітнього діалогу в системі професійної підготовки студентів педагогічних спеціальностей.

Однак, висловлені зауваження та побажання не є принциповими, мають переважно рекомендаційно-дискусійний характер і, загалом, не знижують вагомої теоретико-практичної значущості результатів дисертаційної роботи Слободянюк Ольги Леонідівни, а, швидше, вказують на її беззаперечну наукову цінність та емпіричну потужність, не впливають на загальну позитивну оцінку наукової праці.

9. Загальні висновки.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що за своєю актуальністю, значним обсягом виконаних досліджень, науковою новизною, достовірністю одержаних результатів, обґрунтованістю висновків, оформленням роботи, дисертація Слободянюк Ольги Леонідівни «Освітній діалог як чинник становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів» є завершеним самостійним дослідженням, що відповідає чинним вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор Слободянюк Ольга Леонідівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Поліського національного університету

Дариса Журавльова
Дариса ЖУРАВЛЬОВА

